

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ГАЛИЧИНІ В УМОВАХ АВСТРІЙСЬКОГО РЕЖИМУ

У мовознавчій літературі були окремі спроби висвітлити питання про становлення та формування української літературної мови в Галичині¹, але монографічного опису про це досі ще немає. Між тим, ця проблема викликає значний інтерес.

Сталося так, що Україна впродовж багатьох століть не мала своєї державності, тому не могла розвивати й національну літературну мову. Центральна та Східна Україна у 1654 р. була віддана Б.Хмельницьким Росії, а що стосується Галичини, то вона від 1340 до 1772 року була під польською владою. У час панування феодальної Польщі українських шкіл тут не було; могутня українська культура, яка дивувала Європу ще в період Галицько-Волинського князівства, поступово згасала, українську мову, яка в Литовській державі була мовою двору, науки, суду, права, дипломатії, з часом вилучили з офіційного вжитку; вона стала мовою „хлопів“ і, за словами Йосипа Лозинського, „з високого становища була загнана під селянську стріху“². Української інтелігенції в той час фактично не було. Українська шляхта, якщо й отримувала освіту, то відразу ж під тиском обставин переходила на польський бік і переставала вважати себе українською.

З приєднанням Галичини до Австрії цісарський режим робив деякі спроби, щоб полегшити долю українських галичан, обмежити панування польських магнатів, дати хоча б якусь освіту селянам, міщанам і особливо духовенству, яке являло собою єдиний більш-менш освічений прошарок серед галичан. У селах Галичини відкривалися однокласні, трикласні або чотирикласні народні школи для селян і міщан. У 1783 р. з дозволу цісаря Йосифа II була відкрита духовна семінарія з українською мовою викладання у Львові. У цьому ж році був відкритий Львівський університет. На жаль, викладання в ньому велося латинською та німецькою мовами, і тому він був недосяжним для вихідців з українських сіл. Правда, через чотири роки був відкритий так званий „Руський інститут“ („Studium Ruthenum“) – філософсько-богословський заклад для українців, який заповнив гостру нестачу священників на селі. За час свого існування (до 1808 р.) він підготував біля 500 духовних наставників³ для сільських парохій, які, однак, мали нижчий офіційний статус, ніж вихованці університетських (латинських) студій. І все ж це була сильна, дуже потрібна і дуже вчасна культурно-просвітня допомога, це була сила, що засвітила перші промені просвіти в Галичині, що розігнала дрімучу темряву в душах і оселях галицьких селян.

Однак після смерті цісаря Йосифа II (1790 р.) українське відродження поступово почало згасати. Австрійська влада жонглювала настроями людей – давала можливість підніматися в національно-культурному житті то одній, то іншій народності. Якщо, на її думку, дещо підносилося польська народність, то для стримування давали можливість піднятися українцям, якщо піднімалася українська – її придушували за допомогою польської шляхти.

Від 1808 р. на довгих сорок років завмерла українська мова у Львівському університеті, у більшості сіл Галичини українських учителів узагалі не було. У таких несприятливих умовах навряд чи можна було думати про розвиток української науки, просвіти, культури, мови, про будь-які прояви національно-культурного життя.

Така ситуація викликала незадоволення людей, провокувала українську інтелігенцію на радикальні дії. У цей час серед греко-католицького духовенства виділяються люди, які бачили необхідність широкого просвітництва народу, розуміли

важливість збереження народної мови як основного засобу цього просвітництва та національного відродження української Галичини.

Серед прогресивного галицького духовенства активною суспільною позицією вирізнявся священник, крилошанин з Перемишля Іван Могильницький. Він закінчив Львівський університет, був досить освіченою людиною свого часу, знав кілька європейських мов. Крім чисто духовних функцій, він виконував ще обов'язки головного наглядача над школами Перемишльської єпархії.

За його ініціативою був відкритий дяко-учительський інститут, він став ініціатором та автором листів єпископа М. Левицького до президії губернії про запровадження української мови в народних школах. Але зробити це було нелегко. Чиновники з губерньського керівництва відповідали, що в Галичині живуть, мовляв, не одні „русини“, тобто українці, але й поляки. Зважаючи на це, довелося б тримати двох учителів – польського та українського. В усному спілкуванні нехай, мовляв, користуються собі українською мовою, але в письмовій формі не можна, бо немає такої мови, вона ніде не вживається, нею не видаються цісарські укази (від 40-х рр., до речі, укази видавалися й українською мовою), та у цьому, мовляв, немає ніякої потреби, бо галицький „хлоп“ дуже добре розуміє й польську мову. Крім того, простим людям було б нелегко засвоїти тяжку та громіздку кирилицю, тому нехай краще використовують при вивченні української мови латинські (читай: польські) букви.

І. Могильницький виступив також ініціатором створення в Перемишлі просвітницького товариства, яке ставило за мету видання підручників, книг релігійного та світського змісту українською мовою (правда, цьому товариству не дали можливості розгорнути свою діяльність). Та він увійшов в історію України не тільки як ініціатор перших організаційно оформлених проявів національно-культурного життя в Галичині⁴, але і як видатний учений, з-під пера якого вийшло немало наукових праць і навчальних посібників.

У 1829 р. в газеті „Czasopismo naukowe ksiegotworu imienia Ossolińskich“ була надрукована стаття І. Могильницького „Rozprawa o jezyku ruskim“ – скорочений переклад його більшої праці – „Вѣдомость о Рускомъ языкѣ“, яка повинна була, очевидно, стати передмовою або вступною частиною до його ж „Граматики языка словено-русского“.

„Rozprawa o jezyku ruskim“ мала великий резонанс, адже її автор першим намілювався заявити про самостійність української мови, що в своїй праці досить переконливо й довів. Червоною ниткою через усю роботу проходить думка про те, що український народ – це відгалуження „слов'янщини“, рівне з іншими, тільки, на жаль, українську мову мало знають і по-різному називають. З гіркою іронією автор зазначає, що, перераховуючи слов'янські мови, Богуміл Лінде у передмові до свого словника польської мови, а Йозеф Добровський у своїй „Institutiones linguae Slavicae“ „забули“ назвати українську мову як мову, рівну з іншими слов'янськими мовами. Інші вчені, зазначає І. Могильницький, ототожнюють українську мову зі старослов'янською, з великоруською, або з польською, деякі вважають її мішаниною цих трьох мов, виключають її з ряду „освічених“, упорядкованих мов як мову дику, необтесану тощо.

Розвиткові української літературної мови в Галичині, без сумніву, сприяла б „ГраMATика языка словено-русского“, написана І. Могильницьким українською книжною мовою, але вона не була надрукована і побачила світ тільки в 1910 р. завдяки професорові М. Вознякові. Важливо підкреслити ставлення І. Могильницького до української літературної мови. Услід за М. Смотрицьким, М. Ломоносовим, Й. Добровським він уважав, що писемна, літературна мова повинна відрізнитися від простої народної мови, тобто дотримуватися теорії про два стилі. Ця проблема була предметом тривалих дискусій між галицькими вченими упродовж цілого ХІХ ст. Якби І. Могильницький був своєчасно висловився на користь народної мови, то, можливо, вона значно раніше

перейшла б у літературну. Однак І. Могильницький не міг однозначно стати на бік простої народної мови, як не могли цього зробити й інші галицькі вчені. Справа в тому, що на території східної Галичини функціонували в той час, як функціонують і тепер, кілька українських говорів, зокрема: гуцульський, лемківський, бойківський, покутський та наддністрянський. Стати на бік народної мови означало стати на бік одного з цих говорів на шкоду іншим. Цей факт був головним козирем у руках противників народної мови майже упродовж усієї другої половини ХІХ століття.

Багато років дискутувалося також питання стосовно старослов'янської мови. Її прихильники стверджували, що немає ніякої потреби запроваджувати в літературу народно-розмовну мову, бо вже є готова, опрацьована, кодифікована й канонізована староцерковнослов'янська мова, яку добре розуміють, мовляв, усі галичани. На церковнослов'янську мову накладалася й охоронна функція, тобто її використовували як засіб захисту від полонізаційних процесів. Ось навколо цих питань і проводилися дискусії упродовж майже цілого ХІХ століття.

Помітною працею з проблем української мови була українська граматика Йосифа Левицького, написана німецькою мовою та видана в 1834 р. Автор знайомив європейського читача з особливостями української мови, однак у книзі була представлена не справжня українська мова, якою розмовляли українці, а сурогат, мішанина старослов'янських, українських, великоруських і польських слів. Й. Левицький був твердим прихильником старослов'янської мови та етимологічного принципу правопису, він усе життя обстоював написання **ъ** у кінці слів після твердих приголосних, дуже різко та непримиренно нападав на прихильників фонетичного правопису. Ці погляди він обстоював у всіх своїх наступних статтях, які були опубліковані в українсько-, польсько- та німецькомовних галицьких часописах.

Подією великої культурологічної ваги був вихід у світ у 1837 р. літературного альманаху „Русалка Днѣстровая“, створеного „Руською трійцею“, до якої увійшли майбутні богослови, тоді ще студенти Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич. Щоб обійти сувору галицьку цензуру, молоді люди вирішили видати свій альманах у Будапешті. Однак цензуру обійти їм не вдалося, бо „Русалку Дністрову“ заборонили ввозити в Галичину. Причина заборони пов'язана з тим, що написаний альманах був простою народною українською мовою з використанням фонетичного принципу письма та „гражданського“ шрифту. Це сприймалося як виклик усталеній системі та могло, на думку цензури, підірвати високий авторитет церковнослов'янської мови з її етимологічним правописом і кириличною азбукою.

Немає сумніву, що „Русалка Днѣстровая“ була б змінила цю закоренілу систему, але не зробила цього з двох причин: по-перше, майже весь тираж її був вилучений та на 11 років запроторений до цензорських казематів, а, по-друге, її головний автор та ініціатор Маркіян Шашкевич у 1841 р. після тяжкої хвороби помер. Його друзі фактично зрадили почату справу. І.Вагилевич перестав писати українською мовою і писав тільки польською, а Я.Головацький, хоч і був 18 років завідувачем кафедри української словесності у Львівському університеті, перейшов на бік москвофілів і всіляко застосовував в українському письмі не українську народну мову, а так зване „язичіє“ – суміш кількох мов, а пізніше взагалі перейшов на великоруську мову.

Однак це зовсім не означає, що в Галичині на той час не було кому відстоювати народну мову. Серед них особливо виділявся священник Йосиф Лозинський, учений та публіцист, який написав ще в 1833 р. польською мовою граматику української мови. З різних причин він видав її аж у 1846 р., і залишається тільки шкодувати, що вона не вийшла в тридцять років. Ця граматика була орієнтована на народну українську мову, на фонетичний правопис і, підтримана сильним авторитетом „Русалки Дністрової“, могла б унести зміни в культурне життя Галичини.

Й. Лозинський активно виступав у галицькій пресі, захищаючи народну

українську мову, виступаючи проти використання в українській літературі старослов'янської мови та етимологічного принципу письма.

У всіх своїх публікаціях він послідовно підкреслював, що мова, якою користуються більше 15 млн. людей, повинна піднятися до рівня літературної. Менш численні поляки, чехи, серби та інші народи зуміли цивілізувати свої мови, чому ж це не можуть зробити українці? Щоб досягти певного рівня цивілізації, слід вивчати та розвивати ту мову, якою розмовляє народ, яка живе в його устах. На жаль, не всі хочуть це розуміти. Одні готові накинути на народ пута старослов'янщини, інші хочуть отримати літературну мову шляхом злиття своєї мови з сусідніми. Хіба потрібно кидати свою мову та хапатися за мертву старослов'янську, яка не зрозуміла для українців, а її граматичні форми надто далекі від народних? Й. Лозинський різко виступав і проти „язичія“, що стало панівним у Галичині в другій половині XIX століття. Навіщо створювати якусь нову „амалгаму“, ні до чого не здатну, для народу не зрозумілу? – писав він з пристрасстю⁵.

Й. Лозинський мав, звичайно, послідовників, які підтримували його. Дуже розумні та емоційні статті на захист української народної мови писали сільські священики Теодор Лисяк і Теофан Глинський, письменник Микола Устиянович (у 60-х роках услід за Я. Головацьким перейшов на москвофільські позиції), редактор української газети „Вістник“, яка видавалася у Відні, Юліан Вислобоцький, працівник Міністерства освіти Григорій Шашкевич та інші, часто анонімні автори публікацій.

Однак протилежна сторона, так званий „Погодінський кружок“, починаючи з другої половини 50-х років, стала значно переважати. Очолював москвофільський рух відомий історик Денис Зубрицький, який досить зневажливо ставився до української мови, називаючи її мовою черні, мовою „простолюдина пасічника Грицька“, „пастуха Панька“⁶ і т.п. Коли йому запропонували очолити редакцію першої української газети в 1848 р., він відмовився, визнавши, що за все життя „едва двѣ или три строки писалъ на Малорусском нарѣчї“⁷. Писав він свої праці німецькою, польською та, як він уважав, великоруською мовою, хоча в дійсності великоруської мови досконало не знав. Спиралися москвофіли й на висловлювання іншого досить відомого галицького історика – Антона Петрушевича, який стверджував, що мова, якою користується Москва, – це мова давньоукраїнських писемних пам'яток, і якщо ми відмовимося від цієї мови, то відмовимося від своєї історії, від своєї історичної спадщини⁸. Як ерудований історик, він не хотів узяти до уваги той факт, що давні київські писемні пам'ятки були написані мовою, яка сформувалася під великим впливом і за зразком старослов'янської мови, а не розмовною мовою автохтонного населення Києва. Тому всі прихильники цієї ідеї намагалися запровадити в галицьких виданнях великоруську мову. Іван Франко назвав їх „твердорусами“, найбільш активними серед яких були, крім названих, Северин Шехович (видавав газету „Лада“, а потім „Сѣмейную бібліотеку“ мовою, круто замішаною на великоруській), письменники Іван Наумович, Іван Гушалевич, Михайло Малиновський, редактори та видавці Іван Раковський, Богдан Дідицький, Іван, а потім і Яків Головацькі, закарпатські письменники Олександр Духнович, Микола Нодь, а від 60-х років і Микола Устиянович, Антін Могильницький та інші.

І все ж боротьба за літературну мову на народній основі не припинялася. Ще члени „Руської трійці“ вважали, що за основу української літературної мови необхідно взяти говори, які побутують між Коломиєю та Чортковом, тобто покутський та наддністрянський. Фактично, в західному варіанті української літературної мови ці два говори якраз і представлені найяскравіше, хоча, безумовно, в ньому можна знайти риси й інших говорів, які функціонують у західних областях України.

На початку 60-х років, після смерті Тараса Шевченка, в Галичині зароджується на протигагу москвофільському руху народовців, які обстоювали народну мову. У 1863 р. виходить брошура М. Лаврівського „Кілька слів на часі!“, яка була написана

фонетичним правописом і народною мовою та яка закликала надавати перевагу українській народній мові, „зовсім зблизитися до люду, писати його мовою і ладом“⁹.

Визначною подією в культурному житті Галичини була поява на початку 60-х років граматики української мови Михайла Осадци, яка була тоді, безперечно, прогресивним явищем. Хоч автор і дотримувався етимологічного принципу письма, хоч сама мова викладу матеріалу носить печать книжної мови і недалеко відійшла від москвофільського язичія, „Грамматика руского языка“ Михайла Осадци була світлим променем у мовному мороці, який сіяли в цей час у Галичині москвофіли; автор продемонстрував у ній справжню українську мову, в основному правильно й об'єктивно описав її фонетичні та граматичні особливості. Грамматика, без сумніву, внесла вагомий внесок у розвиток української літературної мови і граматичної думки в Галичині. Пізніше виходить ще цілий ряд подібних публікацій.

У таборі народовців, які обстоювали народну мову, найбільш активними були син Маркіяна Шашкевича Володимир, Ксенофонт Климкович, Федір Заревич, Даниїл (Данило) Танячкевич, Михайло Осадца, Юліан Лаврівський, Іван Жуківський, Степан Качала, Анатоль Вахнянин, Михайло Глинський та деякі інші.

Рух і вплив народовців посилювалися з відкриттям 8 грудня 1868 р. товариства „Просвіта“, яке залучало у свої лави широкі верстви населення Галичини та в першу чергу – інтелігенцію. „Просвіта“ ставила своєю метою широке просвітництво народу, видання книг загальнонародною українською мовою. Можливо, що це товариство було створено на протигагу науковому товариству „Матица“, яке під керівництвом Я. Головацького скотилося на москвофільські позиції.

Могутню підтримку українська мова одержала зі сторони нового завідувача кафедри української словесності Львівського університету (після Я. Головацького) Омеляна Огоновського. Як філолог у широкому розумінні слова він залишив після себе значний науковий спадок. Однією з найважливіших його праць була грамматика української мови, написана для європейського читача німецькою мовою під назвою „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ (1880), яка давала досить яскраву й правильну характеристику української мови, фонетичних і граматичних особливостей її діалектів. У книзі він зіставляє українську мову з великоруською, розкриває основні риси української мови, показує її переваги над російською. Учений розробив новий проект правопису, побудований на фонетичному принципі та народній мові. У 1889 році він видав граматику української мови для середніх шкіл, у якій уперше використав цілий ряд мовознавчих термінів, що вживаються і в наш час. Уже тоді О. Огоновський побачив і правильно оцінив велику загрозу українській мові з боку москвофілів і великоруської мови, її великий і негативний вплив на формування української літературної мови.

Боротьба за народну мову проходила з перемінним успіхом. Разом з москвофільськими виданнями („Слово“, редаговане Б. Дідицьким, та ін.) існували видання народовські („Вечерниці“, „Мета“, „Нива“, „Русалка“). У 1886 р. вийшов „Малоруско-німецький словар“ Євгена Желехівського, виданий фонетичним правописом, який отримав назву „желехівка“. Цей правопис з невеликими змінами використовувався в Галичині до 1939 року, багато правил, застосованих у ньому, увійшли до загальноукраїнського правопису. Однак офіційно фонетичний правопис, розроблений Є. Желехівським, був затверджений у Галичині тільки в 1895 році, і в цьому відіграв визначну роль інший видатний учений, багаторічний завідувач кафедри українистики Чернівецького університету, професор Степан Смаль-Стоцький. Він гаряче підтримував правопис Є. Желехівського і застосував його в своїй граматиці української мови, що вийшла в 1893 р. Ще від 1886 р. С. Смаль-Стоцький зі своїм колегою Ф. Гартнером почали домагатися у властей Буковини дозволу на впровадження фонетичного правопису в систему шкільної освіти. Кілька років тривала їх боротьба з прихильниками

„етимології“, і все ж перемога була досягнута. Вони зуміли довести різним комісіям, що історико-етимологічний правопис, який перед цим запропонував М. Осадца, є нещастям для школи, непослідовний і важкий для засвоєння, а правопис Є. Желехівського практичний і простий.

Розвиток і формування української літературної мови в Галичині неможливо уявити собі без активної участі в цьому процесі видатного українського письменника Івана Франка.

Перші прозаїчні твори письменника також були написані під потужним впливом москвофілів та культивованої ними російсько-старослов'янсько-української мови зі влучною назвою „язичіє“. І. Франко згадував пізніше, що, будучи ще студентом, він втягнувся в мовні дискусії, але, на щастя, дуже швидко зрозумів, що літературну мову необхідно будувати на основі української народної мови. Те, що „в моїх ранніх віршах мова не завжди чиста, – писав І. Франко, – це ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі етапи розвитку (а хто ж у Галичині їх не переходив на той час!), де панувало прагнення приглушувати почуття живої, чистої народної мови... На мені в мініатюрі повторилося те, що у великій мірі бачимо на усій галицько-руській літературі: школа, граматики та мовні суперечки прибили й збаламутили чистоту народної мови“¹⁰.

Своїм творчим доробком у поезії, художній прозі, публіцистиці та в наукових дослідженнях І. Франко збагатив українську літературну мову, сміливо впроваджуючи до неї як народну лексику своєї рідної наддністрянської говірки, так і лексику, запозичену з „освічених“ європейських мов. Багато слів було створено або „викувано“ ним самим¹¹.

Коли москвофільський рух було в якійсь мірі подолано й перемогли народовські орієнтації, почалися дискусії галицьких учених з ученими Східної України. Після відміни у підмосковній Україні Емського указу від 1876 року про заборону української мови (на початку ХХ століття) українські вчені та письменники взялися за її кодифікацію та нормалізацію. Це привело до суттєвих суперечок, бо писемна практика, традиції, тенденції у мовних питаннях на Заході та Сході України були різні. Дискусії стосувалися в основному питання про лексичне збагачення мови та правопис.

Перша мовна суперечка виникла в 1891 р. Східноукраїнські письменники не могли сприйняти галицько-українську мову, бо, незважаючи на її народний характер, вона була ще густо всіяна багатьма елементами „язичія“. Тому навіть ті, хто досить прихильно ставився до Галичини, хто раніше, коли українська мова в Україні була заборонена, дуже часто звертався за допомогою галичан і друкував свої твори в Галичині, висловлювалися проти галицького варіанта української літературної мови. Так, ще в 1863 р. М. Костомаров у листі до О. Кониського писав: „А що про Червону Русь пишете, так вона не єдиним правописом одрізнялася од нас, але й мовою, нехай вона до нас прихилиється, а не ми до неї. Самі розумні русини так говорять“. Вони, мовляв, повинні взяти за основу своєї літературної мови літературу і мову, яка вже є на Україні¹².

Аналогічні думки висловлював і Пантелеймон Куліш. Підтримуючи з Галичиною дуже активні творчі зв'язки, він у той же час досить гостро виступав проти „галицької“ мови. Він зазначав, що галичани, відстоюючи свої мовні особливості, виявляють вузькість своєї тенденції. Українські письменники хочуть, щоб їх читали і в Україні, і в Галичині, і їх, мовляв, будуть читати в Галичині навіть тоді, коли вони не приймуть „нічогісінько з вашого [Галицького – М. Л.] смаку; а вас тільки тоді читатимуть на Україні, коли ви приймете смак український, піднявшись вище головаччини, дідиччини і всієї нової галичанщини. Ваша словесність буде насліддям самої бібліографії поти, поки Галичина не зіллється духом своїм з Україною в одно тіло“¹³.

Проте причиною дискусії послужила критична стаття Бориса Грінченка, надрукована у „Правді“ (ІХ, 1891 р.) під назвою „Галицькі вірші“, в якій він звинувачував

галицьких письменників у надмірному вживанні полонізмів тощо. Його підтримав А. Кримський, М. Школиченко, В. Самійленко. Різку відповідь на цю статтю дав І. Франко, якого підтримали Н. Кокорудз, І. Верхратський (Лосун) та ін.

Східноукраїнські письменники висували такі звинувачення-аргументи:

1. Галичина не може претендувати на створення української літературної мови, бо вона складає лише малу частину України. Не може бути мови галицько-української, як не може бути мови херсонсько-української.

2. Створена в Галичині книжна мова – це макаронічне „язичіє“, незрозуміле більшості українського народу.

3. Ця мова відійшла від мови творів українських письменників І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка.

Таким чином, вважали вони, є всі підстави стверджувати й вимагати, щоб літературна мова була побудована на основі східних українських говорів. Б. Грінченко, проте, робив деякі поступки, заявляючи, що ми, мовляв, „не сперечаємось і думаємо, що й ми мусимо, може, дечим поступитися нашим галицьким братам. Але ж ми маємо право сподіватися насамперед сього спочатку від галичан, бо не в галичан, а в нас були Квітка, Гулак-Артемівський, Марко Вовчок, Стороженко й інші“¹⁴.

Б.Грінченко, звичайно, не мав рації, стверджуючи, що Галичина не може претендувати на провідну роль у створенні літературної мови, як не може на неї претендувати, наприклад, Буковина, Херсонщина, Київщина, Полтавщина. Порівнювати їх не можна. Адже жодна з цих частин України не мала своїх власних культурно-історичних традицій у створенні української культури, а Галичина все це мала, тому цілком могла претендувати на керівну роль у створенні української літературної мови. На Великій Україні Емським указом українська мова була заборонена і в зв'язку з цим вона не вживалася в офіційній сфері. Рідко нею послуговувалася інтелігенція і в побуті. У Галичині ж українською мовою, як відзначав І. Кокорудз, і вітали цісаря, і виголошували промови в сеймі, і викладали навчальні предмети в гімназіях, і писали листи та наукові праці, тобто використовували її „як в простій хаті, так і в найелегантнішому салоні“¹⁵.

Б. Грінченко не міг не брати до уваги ці аргументи, тому віддавав належне й галичанам. Він писав, що можна у вузькому колі сперечатися про важливі речі, але це ніяк не завадить нам іти разом до однієї мети, і такі люди, як І. Франко, все ж таки будуть сидіти „на покутті в українській хаті“. „І коли б трапилося так, – зазначав він, – що нас, українців-русинів з Росії, яким... випадком змушено не писати так, як ми пишемо, то ми й хвилини не вагаючись – почали б писати такою мовою, якою тепер пишуть автори тих галицьких віршів, знаючи добре, що хоча вона й не зовсім відповідає нашим смакам та звичкам, але все ж вони нам – своє, рідне“¹⁶. Він заявляв також, що не можна забувати, що „за кордоном існує 3 мільйони наших земляків, які не перетворилися ні на ляхів, ні на німців, а живуть українським життям і склали вже літературну мову. Нехай ця мова і шкандибає, але вона існує і її треба мати на увазі“¹⁷.

Хоча мовні суперечки між представниками західної та східної традицій не припинялися, після 1905 р. вони розгорілися з новою силою. На цей раз їх спровокував український письменник Іван Нечуй-Левицький, який дуже різко критикував галичан за їх мову, виступав проти „обгаличанення“ української літературної мови. Свою думку він висловлював у багатьох листах до різних діячів української культури. У 1907 р. він написав статтю „Сьогочасна часописна мова на Україні“, в 1912 р. – „Криве дзеркало української мови“. Він звинувачував у цій статті Михайла Грушевського, який нібито намагається шляхом „обгаличанення“ української мови з'єднати галичан з наддніпрянцями, він, мовляв, „вирішив нахрапом упроводити галицьку книжну мову і чудернацький правопис в українську писемність“¹⁸.

До цієї дискусії були залучені А. Кримський, М. Грушевський, І. Стешенко,

І. Франко, Б. Грінченко, В. Гнатюк, М. Левицький, М. Пачовський та ін. Так, М. Грушевський був категорично проти ігнорування галицького варіанта літературної мови. „Ігнорувати цю культурну мову, вироблену такою тяжкою працею кількох поколінь, відкинути і спустити на дно і пробувати незалежно від тієї „галицької“ мови створювати нову культурну мову з народних українських говорів наддністрянських чи лівобережних, як дехто хоче тепер, – це був би вчинок страшно шкідливий, помилковий, небезпечний для всього нашого національного поступу. І ті, . . . що осуджують, цураються, паплюжать, дискредитують цю культурну мову, роблять погану послугу українству...“¹⁹.

М. Грушевський виступав проти тих, хто сперечався за дрібниці – як писати постфікс *ся*, скільки крапок ставити над *i* та *ін*. Головне, на його думку, – працювати. Розумні люди самі зрозуміють, що до чого. „Селяни не діти, щоб турбуватися якимись крапками над *i* чи тим, як писати *життє* чи *життя*“²⁰. До речі, М. Грушевський пропонував писати в називному відмінку саме форму *життє*, завдяки чому була ліквідована омонімія форм називного та родового відмінків однини та називного множини (*життя*). Він закликав до єднання усіх частин України, йти „дорогою взаємних поступок і толерантності“, не звертаючи уваги на діалектологічні та культурно-історичні відмінності між частинами великої української землі, „не кидатися, як бик на червону хустину, на кожную мовну чи орфографічну відмінність“ тільки тому, що „у нас не використовують, у нас не розуміють“. Не треба чіплятися за те, що „ділити і роз’єднує. . . , а берегти те, що об’єднує“, і це зміцнювати та розвивати²¹.

Треба відзначити, що М. Грушевський, який стояв у багатьох питаннях на боці галичан, викликав злобу й у шовіністично налаштованих російських учених. Навіть сучасні російські діячі не можуть простити йому його українського патріотизму. Дуже різко атакує його у книзі „Украинский сепаратизм в России“ її редактор Михайло Смолін, звинувачуючи М. Грушевського в тому, що це він, мовляв, назвав малоросів українцями, а Малоросію Україною, що це на його совісті лежить великий внесок у винахід особливого „українського язика“, що „на изобретение своего украинского языка самостийники положили сил не менее, чем на искажение русской истории“²².

Досить помітною фігурою у процесі становлення й формування української літературної мови в Галичині в кінці XIX – початку XX століття був видатний український вчений Володимир Гнатюк. Навіть перелік його мовознавчих статей свідчить про те, що він не був байдужим до питань кодифікації мови: „В справі нашої літературної мови“, „В справі нашої народної мови“, „В справі української правописи“, „Чи можливе тепер у нас уодностайнене літературної мови й правописи?“, „Чи розрізняти в нашій правописі тверде і м’яке і?“, „Як писати займенник *ся* при дієсловах“ та ін. Він відстоював правопис Євгена Желехівського, вважаючи його досить прогресивним, таким, що відображає народну вимову, тобто фонетичний принцип і водночас забезпечує зв’язок з етимологією слова.

Новий політичний поділ України після перемоги більшовицького режиму призупинив мовні дискусії. Розбіжності були в якійсь мірі улагоджені в 1927 р. з прийняттям консенсусного зведення орфографічних правил у Харкові. Західноукраїнські вчені й письменники користувалися ним (з елементами „желехівки“) до 1939 року, але у східній частині України він був скасований та заборонений у 1933 р. як буржуазно-націоналістичний. Використовувався він тільки в українській діаспорі.

Як бачимо, упродовж цілого XIX століття в Галичині точилася боротьба за українську літературну мову. Заради справедливості треба відзначити, що цісарський режим, якщо особливо не сприяв, то й не заважав галичанам-українцям розвивати свою мову і культуру. Якщо виникали якісь проблеми в цих питаннях, то пов’язані вони були або з протидією польського чиновництва, або зі внутрішніми незгодами між самими галичанами, тобто між прихильниками москвофільства та народовських ідей. І якщо українська літературна мова в Галичині ще на кінець XIX ст., на думку деяких східноукраїнських письменників і вчених, не досягла високих кондицій, вона все ж

послужила добрим і міцним фундаментом для становлення і стабілізації сучасної української літературної мови. Якби австрійсько-цісарський режим видавав циркуляр за циркуляром про заборону української мови, як це робив російський царат на Сході України, хто-зна, чи була б нині Україна україномовною...

Саме в Галичині східноукраїнські письменники мали можливість друкувати свої твори, коли діяв Емський указ, саме завдяки Галичині сучасна українська літературна мова увійшла в життя українців як єдина національна державна мова. Одночасно збереглися в своїй питомій автентичності й народні говори, особливо в західній частині України, які активно функціонують у народному побуті. Можливо, тому збереглися дотепер і розбіжності між галицькою та східноукраїнською писемними традиціями. Інститут української мови Національної Академії Наук, який очолює В. Німчук, робить спроби їх усунути, що видно з нового „проекту“ орфографічного довідника, проте повного консенсусу, повного задоволення амбіцій сторін, напевне, навряд чи вдасться досягти.

¹ Див: *Лев В.* Боротьба за українську літературну мову в Галичині та за характер її // Збірник на пошану Івана Мірчука (1891-1961). – Мюнхен – Нью-Йорк – Париж – Вінніпег, 1974. – С.67–86; *Бідер Г.* Українська мова в Габсбурзькій монархії (1772-1918) // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С.24–29; *Лесюк М.* Боротьба за українську літературну мову в Галичині (середина XIX ст.) // Вісник Харківського університету. – № 491. – Серія філологія. – Харків, 2000. – С.185–189.

² Див.: *Grammatyka języka ruskiego (malo-ruskiego) napisana przez ks. Józefa Lozińskiego.* – Przemyśl, 1846. – S.XX–XXI.

³ *Кугутяк М.* Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993. – С.14.

⁴ Див. *Панько Т.І.* До проблеми формування й уніфікації української мови // Мовознавство. – 1990. – № 1. – С.10.

⁵ *О образованию языка руского* через свящ. Іос.Лозиньського. – Перемишль, 1849. – С.6–7.

⁶ *Історія древняго Галичско-Русского княжества.* Сочиненіє Дениса Зубрицького, часть первая. – Львов, 1852. – С.141.

⁷ Цит. за: *Возняк М.* З зарання української преси в Галичині // Записки Наукового Товариства ім.Т.Шевченка. – Т.СХІ. – Львів, 1912. – С.143.

⁸ Нѣ сколько словъ Николая Устияновича въ отвѣтъ на статью Г.Костецкого // Слово. – 1861. – Ч.6. – 1861. – 11 лютого. – С.25.

⁹ Цит. за: *Огоновский О.* Історія літератури рускої. – Кн.ІІ. – Вип.1. – Львів, 1888. – С.69.

¹⁰ *Франко І.* З вершин і низин. Передне слово // *Франко Іван.* Твори у 50-ти томах. – Т.1. – К., 1976. – С.20.

¹¹ Див. детальніше про роль І.Франка у розвитку української літературної мови в статтях: *Смаль-Стоцький С.* Франко і українська літературна мова // Літературно-науковий вісник. – Т.ХС. – Книжка VI. – Львів, 1926. – С.131–142; *Лев В.* Участь І.Франка в творбі української літературної мови // Записки НТШ. – Т.CCLXVI. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1957. – С.125–132; *Грециук В.* Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. – Львів, 1998. – С.686–690; *Лесюк М.* „Язычіє“ в художніх творах Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. – Львів, 1998. – С.727–733 та ін.

¹² Цит. за.: *Чапленко В.* Українська літературна мова, її виникнення й розвиток (XVII ст. – 1917 р.). – Нью-Йорк, 1955. – С.195.

¹³ *Дорошенко В.* Галичина й Велика Україна // Календар-альманах „Дніпро“ – Львів, 1924. – С.11.

¹⁴ *Чапленко В.* Українська літературна мова, її виникнення й розвиток. – С.197.

¹⁵ Там само. – С.198.

¹⁶ Там само. – С.199.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – С.272.

¹⁹ Цит. за: *Грушевський М.* Статті, спогади, документи і коментарі // Записки НТШ. – Т.СХСVII. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1978. – С.43.

²⁰ Там само. – С.50.

²¹ Там само. – С.53.

²² *Смолин М.* „Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет“ // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. – Москва, 1998. – С.12.